

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világéletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon velem behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

A könyv, amelyet a Debreceni Egyetem PhD hallgatója bemutat alább¹, a hetvenes években került kezembe, amikor a háztartások közötti munkacsere kérdése izgatott. Később újra rátaláltam, mint a szociobiológia egy gyakran hivatkozott előképére, illetve mint a társadalmi tőke fontosságának egyik korai felismerésére. Ennyiszer beleütközni egy műbe nem lehet véletlen műve, s ezért javasoltam Zolnának, hogy olvasson bele. Beleolvasott.

¹ Kropotkin Péter (1924): *Kölcsönös segítség mint természettörvény*. Budapest, Népszava-Könyvkereskedés kiadása. mtdportal.extra.hu/books_kulf/kropotkin_pjotr_kolcsonos_segitsege.pdf

A kölcsönös segítség mint természettörvény

VIRGINÁS ZOLNA¹

Bevezetés

„Ne harcoljatok! – A harc és versengés mindig kárt okoz a fajnak és nagyon sok módotok van az elkerülésre! Ez a természet tendenciája, ami nem teljesül mindig tökéletesen, de mindig hatékony. Ez a jelszó hangzik felénk a bokorból, az erdőből, a folyóból és a tengerből. Azért tehát egyesüljétek, gyakoroljátok a kölcsönös segítséget! Ez a legbiztonságosabb mód, amelynek segítségével mindegyik megszerezheti magának a legnagyobb biztonságot, a létezés és a testi, szellemi és erkölcsi haladás legerősebb biztosítékait. Ezt tanítja a természet és ezt tették mindazok az állatok, melyek a saját osztályukban a fejlődés legmagasabb fokára eljutottak. Ezt tette az ember, a legprimitívebb ember is és ezért érte el az ember azt a fokot, amelyen mi állunk.” (Kropotkin 1924: 59)

A szabadversenyos kapitalizmus korszakában az iparmágnások a kor uralkodó egyenlőtlenségeinek igazolására előszeretettel használták a szociobiológia alapvető paradigmáját, az evolúciót. Mint tudjuk, a darwini filozófiai, biológiai és szociológiai gondolkodás alapelve: a létért való küzdelem, melyet úgy definiál, mint folytonos harcot, küzdelmet, az egyének, fajok, fajták és társadalmak között. A létért való küzdelmet tekinti az evolúció mozgatórugójának, valamint az élet diverzitását és az új fajok megjelenését indukáló tényezőnek. Helytelenül úgy képzeltek, mint valamiféle agresszív élethalál-küzdelmet, amelyben az alkalmasabb leigázza a kevésbé alkalmasat (Barash 1977).

Kropotkin 1924-ben megjelent könyve, a *Kölcsönös segítség mint természettörvény*, a darwini evolúciós paradigma ellenérve, tudományos cáfolata.

Kropotkin Péter 1842–1921 között élt orosz herceg, anarchista, geográfus. Szibériai és mandzsúriai utazásai során az állatvilágban tett tudományos megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődés legfontosabb tényezője a köl-

¹ PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és társadalompolitika doktori program.

OLVASS FELESLEGESET!

csönös segítség és támogatás. Az állatvilág felől közelítve világít rá a kölcsönös segítség múltjára és jelenére az emberiség történelmi fejlődésében. Amellett érvel, hogy a történelem folyamán az emberiség a föllendülés elemeit és nagy vonásait mindig a kölcsönös segítség által szerezte és ebből a forrásból eredtek mind az új gazdasági és társadalmi berendezések, mind pedig az új erkölcsi rendszerek, és vallások. Kropotkin végkövetkeztetése az, hogy a kölcsönös segítség hatékonyabb ösztönző erő, mint a létért való küzdelem.

Kölcsönös segítség az állatok között

Kropotkin az állatvilág etológiáját tanulmányozva bebizonyította, hogy a különböző gerinctelen és gerinces fajoknál a kölcsönös segítség fontosabb a túlélés szempontjából, mint a létért való küzdelem. Az ökoszisztémák megfigyelése során megállapította, hogy a természet nem darwini csatatér és nem is rousseau-i paradicsom, hanem a kettő ötvözete, ahol teret kap a fajok közötti pusztító harcok mellett a fajok belüli kölcsönös támogatás, kölcsönös segítség és kölcsönös védelem is. A társulás éppúgy természettörvény, mint a küzdelem. A kölcsönös segítséget az állatvilágban több faj etológiai szokásaiban is felfedezte: a temetőbogarak dögökbe való közös peterakásában; a hangyák, méhek társas életében, munkamegosztásában; a fehér-farkú sas vadászatra való szövetségében; a pelikánok közös vadászatában; a verebek táplálékforrásról való kommunikációjában; a papagájok szociális életében, magasfokú intelligenciájuk használatában. A kölcsönös segítség magas fokát figyelte meg továbbá a madaraknál vonulásuk idején, a vonuló vagy legelésző növényevő csordáknál, de a ragadozók szociális szokásaiban is megtalálta: pl. oroszlanok közös vadászatában, rágcsálóknál a közös munkában vagy a mezei nyulak örömteli társas életében. „Az állatok egész természetét eltölti annak a szükségessége, hogy érzelmeiket egymásnak tudtul adják, játsszanak, csevegjenek, vagy legalább érezzék, hogy barátságos lények vannak a közelben, és mindez az életnek és az öntudatnak épp olyan szükségszerű alkotórésze, mint bármely más élettani működés.” (Kropotkin 1924: 46)

A társulási ösztön a fejlődés kezdeti faktora, mely elősegíti az értelem fejlődését. A társas étellel párhuzamosan fejlődnek a szociális érzékek, az igazságosság kollektív érzése, s ezek a faktorok serkentik a beszédet, az utánzást és az intelligenciát.

Kölcsönös segítség a vad népek között

A kölcsönös segítség a vad népek között fejezetben szépen bebizonyítja, hogy a vadember nem mintaképe a vadságnak és az emberiség sem érhetne volna el fejlődésének a mai fokát, ha a régmúltban élő emberek nem rendelkeznek a tulajdon-

OLVASS FELESLEGESET!

sággal, hogy saját létüket azonosítsák a törzs létével. Viselkedésüket leírhatatlan illemszabályok hosszú sorozata befolyásolta, melyek sokszor babonába gyökereztek, de vakon engedelmeskedtek a közösségi jognak, mely életük és vallásuk közös tapasztalatainak volt az eredménye. A törzsen belüli legfőbb törvény a mindenki mindenkiért. Az emberi berendezkedések embriológiája szerint az emberi társadalmak csírája a társaságok, hordák, törzsek, melyek csak hosszú fejlődés után alakulnak poligám, majd monogám családokká. A kőkorszaki ember életmódját az antropológusok a svájci cölöpépítmények, a dániai kagylóhalmok és a történelem előtti archeológiai maradványok alapján, valamint a primitív törzsek megfigyelésével rekonstruálták. Kiemelték, hogy a szociális ösztönök mélyen gyökereznek az emberi viselkedésben, a primitív kommunizmus és a törzsi szolidaritás irányította, korlátozta, befolyásolta életüket. Kropotkin a busmanok, hottentották és eszkimók mindennapi tevékenységén keresztül mutatja be a kölcsönös segítség dominanciáját.

A busmanok életének rekonstruálását ellenségeik, az európaiak végezték el. A tanulmányok mégis pozitív képet festenek róluk: a törzs közösen vadászik, a zsákmányt veszekedés nélkül megosztják, sebesültjeiket sosem hagyják el, jószívűek, megbízhatóak és hálásak.

A hottentottákat – a legpiszkosabb állatok jelző mellett – fejlett szociális erkölcsrel ruházták fel. Dicsérték társas érzéküket, készségüket, ahogy egymáson segítettek. A legfontosabb hottentotta szokásként azt írták le, hogy nem tudnak egyedül enni, ha éhes, akkor is hívja a többieket, hogy megossza velük lakomáját. Legnagyobb örömeiket a kölcsönös ajándékozásban és szívességben találják meg. Vidámak, szeretik a társaságot. Az időseket és gyerekeket szeretettel ápolják. A földjük köztulajdon. Közösen dolgoznak éppen annyit, hogy meglegyen a mindennapi kenyérük.

Az eszkimók hosszú házban élnek, melyben több család lakik együtt. Közös tüzet táplálnak. Amit vadászattal és halászattal szereznek, az a kláné. Az egyenlőség az alapelvük, a vagyont szétosztják. A szitkozódás illetlenségnek számít. Törzsi szolidaritás, jószívűség jellemzi őket.

A vademberek pejoratív jellemzőjeként sokszor a gyerekölést és az idősek elhagyását említik, de mindkettőt csak akkor alkalmazták, ha a törzs élete veszélyben forgott és legtöbbször nem gyilkoltak, hanem a természetben sorsára hagyták az áldozatot. Az idősek sokszor öngyilkosok lettek, búcsúszlogenük a következő volt: más emberek életét élelem, ideje lesz menni. A kannibalizmust isteni eredetűnek tekintették, célja az ellenség bátorságának átöröklése volt.

Kölcsönös segítség a barbárok között

Kropotkin a barbárok népvándorlásainak okát a természetben bekövetkező hatalmas szárazságokban látta. Szerinte a szárazság előli menekülés rajzolja át a térképet és alakította ki a fejlődés következő lépcsőfokát, a faluközösséget, a klán szervezetek

OLVASS FELESLEGESET!

természetes produktumát. A faluközösség lett a barbárok leghatékonyabb fegyvere, az ellenséges természettel folytatott bátor küzdelemben. Kifejlődik a közös földterület, területi szövetségek keletkeztek, melyek több szabadságot adtak az egyéni kezdeményezéseknek, biztosították a szükséges összefogást a gondolat és cselekvés között, és elég erősek voltak ahhoz, hogy ellenálljanak a varázslók, papok és kiváló harcosok uralkodási hajlamainak. A faluközösség elfogadta az ingó vagyontól való elszakadását a családon belül és annak átörökíthetőségét, de a magántulajdont vagy örök tulajdont nem. A föld a törzs közös tulajdona maradt. A faluközösség tulajdonképpen szövetkezés volt a közös földművelésre, védelemre, összetartásra és kölcsönös segítségre. A közösen termelt javakat elosztották, az ünnepektől eltekintve közös tűzhelyen főztek. Jogaikról a népgyűlés határozott. Intézmények keretében éltek, melyek eldöntötték mi a hasznos és mi a káros a törzsnek. Minden vita először a közvetítő vagy békebíró elé került. Igazság, erkölcs és cselekedet egymástól elválaszthatatlan volt számukra. A barbár ember legelső kötelessége az elkövetett hibát jóvátenni, valamint a szelídség és méltányosság alapelvei szerint cselekedni.

Kölcsönös segítség a középkori városokban

A faluközösségek békeszeretete volt a mozgatórugója a következő fejlődési stádiumnak. A tömegek konstruktív ereje létrehozta a középkori városokat, melyek várfalakkal egyben a közös érdekeket is védték. A polgárok a népgyűlés révén kézben tartották az igazságszolgáltatást és a teljes önkormányzat jogát. Létrejött egy új egyesülési forma, a céh, amely biztonságot, védelmet és egyenlőséget jelentett tagjainak, de egyben szociális kötelességet is, konkrét szabályokkal, elvárásokkal, feltételekkel. A kölcsönös segítség elvére épülő céhek saját igazságszolgáltatással és katonai hatalommal rendelkeztek. Ünnepeik legfőképpen a testvériség megújítását szolgálták. A későbbi korokban a céhek egyesüléséből, szövetségéből jöttek létre a városok. Törvényeiket szabadságleveleik tartalmazzák. Szabadságleveleiknek köszönhetően a hűbéri iga alatt élő terület közepén a középkori város egy megerősített oázis lett. Jogukban állt rendelkezni háború és béke felett, szomszédjaikkal szövetségeket köthettek. Önbíráskodásuk az önkormányzatok kialakulásához vezetett. A község, város maga lett az állam. Működésük alapelve a szegények és gazdagok legszükségesebb táplálékáról és hajlékáról való gondoskodás volt. Az európai középkori városok éghajlati, fekvési, gazdasági, nyelvi és vallási különbségeik ellenére hasonló vezéreszmére épültek: önbizalom, föderalizmus és szuverenitás. Soha nem örvendett a munka akkora nagy közmegebecsülésnek, mint a városi élet virágkorában. A független városi élet időszakára esik az emberi szellem felvirágzása is. A termelésben és árucserében a közösség iránti méltányosság, a termelők és fogyasztók iránti igazságosság elve uralkodott. A termelés szociális kötelesség volt. A kézművesek minőségi áru termelésére törekedtek. A kézművesség megbecsült foglalkozás

OLVASS FELESLEGESET!

volt, hét esztendei tanulás által vált valaki mesterré. A kézművesek organizációját külön hivatalnok végezte. A piac, középkori vásár védelem alatt állott, nem volt szabad vizálykodni ott senkinek. A középkori városok élete szakadatlan kemény küzdelem volt a szabadság megszerzéséért és biztosításáért. A harcok időszakában a vizálykodás és féltékenykedés egyetlen hatékony ellenszere a kölcsönös segítség volt. Ezekben a nehéz időkben felerősödött a szülőváros szeretete és kultusza. Fejlődött a kultúra, ekkor építettek sok, napjainkban is megcsodálható műemléket. A középkori városok adták az európai civilizációnak a sokoldalúságát, önbizalmát, kezdeményező képességét és azt az óriási szellemi hatalmat, amellyel ma is dicsekedhet. A középkori városok hanyatlása önhibájukból következett be. Végzetes tévedésnek bizonyult, hogy a kölcsönös segítséget nem terjesztették ki a bevándorlókra, az újonnan érkezőket hátrányosan megkülönböztették a céhek tagjaitól. Hatalmukat a kereskedelemre és az iparra alapították, a mezőgazdaságot elhanyagolták. Zsoldos hadsereget fogadtak, óriási kölcsönöket vettek fel, ezért a belső vizályok minden választásnál jobban kiélesedtek. Vizálykodásaik következményeként jelentek meg az autokráciák. A különböző országrészekben egy-egy nagyravágyó hűbérúr szerezte meg a hatalmat. Fokozatosan hatalmas régi római mintára épülő államok jöttek létre.

Kölcsönös segítség napjainkban

Az állam kisajátított minden szociális összefogást. Minél jobban erősödött az állam iránti elkötelezettség, annál inkább diadalmaskodott az a meggyőződés, hogy az embernek egyénileg kell boldogulnia. Egyre nagyobb teret hódított az individualizmus. A községi földeket, a faluközösségek birtokait fokozatosan eltulajdonították. De e zord időkben is a kölcsönös segítség magvai, a faluközösségek maradványai megmaradtak elszórtan kis területeken, minden drasztikus rendszabály dacára.

Svájcban például a faluközösségeknek a kiterjedt önkormányzatuk révén sikerült megtartaniuk osztatlan tulajdonú földjeiket. Minden kantonban működik a Burger-nutzen, vagyis néhány tehenet közösen tartanak, hogy a családokat ellássák vajjal, közös földjük, szőlőjük van, amelynek termését elosztják a polgárok között. Sok kölcsönösségen alapuló hagyományuk van: dióhámozás, menyasszonyi kelengye varrása, házépítő kalákák, nyelvtanulási célból gyerekcserék, a nehéz munkanapok rutinjából kiemelt közös ünneplések. Svájc a szövetkezetek szülőhelye is: jelen vannak a tejtermékek értékesítéséért szerveződő tejszövetkezetek, illetve különböző egyesületek (tűzoltó, csónakázó, céllövő stb.), melyek a modern militarizmus termékei.

Svájc azonban nem az egyetlen kivétel Európában. A közösségi birtoknak erkölcsi jelentősége, hozadéka is volt: a szegényebbek segítése, a falusi életben a kölcsönösségen alapuló szokások és erkölcsök magvának a megőrzése, a kíméletlen individua-

OLVASS FELESLEGESET!

lizmus és kapzsiság kifejlődésének a meggátolása. Ugyancsak a kölcsönös segítség szellemének lehet köszönni a paraszt- és bérlőszövetkezetek létrejöttét, szindikátusok megjelenését. Kezdetben a trágyával és magvakkal való árucserre lebonyolítására hozták létre őket, de később egyre változatosabb tevékenységek közös elvégzésére szolgáltak: árvízvédelem, mezőgazdasági termékek értékesítése, tejszövetkezetek működtetése, erdőgazdálkodások, tógáták, utak, öntözőcsatornák építése. A köztulajdon fenntartása nehézségei ellenére Oroszországban is természetes tendencia volt a parasztság körében. A faluközösségek a munkálatok, tevékenységek többségét közösen, egymást segítve végezték el, sőt közös vagyont is szereztek. Kezdetben a népszokások, néphagyományok és hitvilág a kölcsönös segítség elvére épült, de a tudományok térhódításával egyre inkább elterjedt mindenki harca mindenki ellen elv. Annak ellenére, hogy a modern állam a szövetkezeti faluközösségek szétrombolására törekedett, a parasztok életében napjainkban is jelen vannak a kölcsönösségi szokások, erkölcsök és hálózataik révén megpróbálják fenntartani gazdasági célzatú szövetkezeteiket. Napjainkban a kölcsönös segítségnyújtás az iparos lakosság körében a következőképpen alakult: az állam megpróbálta megsemmisíteni a kézművesek, mesterek és kereskedők céheinek és városainak összetartó erejét, és ő maga kézbe venni a különböző iparágak belső és technikai szervezését. Intézkedéseket hozott a munkáskoalíciók ellen. Az üldözések és nehézségek ellenére, titkos testvériségek mintájára szakszervezetek születtek, föderatív szervezetek alakultak ki, hogy támogassák az egyes szakmabelieket a sztrájkok és üldözések alatt. Hosszú harcok után sikerült kivívniuk az egyesülés jogát. Ma már a legtöbb munkás valamely trade union tagja. A sztrájkolok között megnyilvánuló szolidaritás is a kölcsönös segítség bizonyítéka, pl. a sztrájkalap, segélyezés, egymás segítése. A szakszervezet azonban nem az egyetlen forma, amelyben a munkásnak a kölcsönös támogatás iránti szükséglete kifejezést nyer, működnek mellette még politikai egyesületek is. A nagy gondolat lelkesítő hatalma, eszménye motiválhat sokakat altruista módon cselekedni, a kártérítés reménye vagy minden személyes dicsvágy nélkül. Kropotkin miközben ezt ecseteli, fölveti a kérdést: „Valóban magam sem tudom, mi a csodálatosabb: ezeknek a keveseknek a határtalan odaadása, vagy pedig a kis tények összege a nagy tömegek odaadásában.”

A szövetkezeti mozgalmak legfontosabb jellemzője a kölcsönös segítség, de nem tagadja meg a szövetkezeti egoizmust, „részvényekre alapított individualizmust” sem. Kölcsönös segítségre épülnek még a segélyező egyletek, az oddfellow páholyok, a falusi és városi betegsegélyező egyesületek, nőegyesületek, társaságok, melyeknek tagjai mindig készen állnak idejüket, egészségüket vagy akár életüket is kockára tenni egymásért. Az emberiség lélektani jellemzője, hogy segítségnyújtással válaszol, reagál a segélykiáltásokra: „az agy szofizmái nem tudják legyőzni a segítségre való készséget az emberek között, mert ezt az érzést az emberi társas élet sok ezer esztendeje és az ember előtti társas élet sok százezer esztendeje nevelte föl” (Kropotkin 1924: 191).

OLVASS FELESLEGESET!

A városokban ellenben a közös érdekek hiánya jó táptalajnak bizonyul a közömbösség terjedésének, burjánzásának. Reményt adó tény, hogy a kölcsönös segítség a városokban is megtalálható még néhány helyen: többek között a különböző sportegyesületeknél, ahol hozzájárulhatnak a szociális különbségek enyhítéséhez, elősegíthetik a személyes barátságok, összeköttetések létrejöttét, bizonyos fokig enyhítik a származási, politikai és vallási nézetek közötti különbségeket. Nemzetközi szervezetek alakulnak, melyek hisznek abban, hogy elősegíthetik azoknak a gátakat a lerombolását, melyeket a különböző államok építettek föl a népek között. A kölcsönös segítség gyakorlóinak tekinthetjük még a vallásos szervezeteket, a jótékonyági egyesületeket is.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az egyéni érdekek kíméletlen hajszolása tekintet nélkül más emberek szükségleteire nem kizárólagos jellemvonása a modern életnek. A falusi és iparos népesség is a kölcsönös segítség és támogatás állandó alapelve mentén próbálja újra szülni önmagát.

Összefoglalás

Kropotkin szerint az élet erkölcsi alapelve: „Ne állj bosszút a gonosz cselekedeteért! És adj önként többet, mint amennyit felebarátodtól elvársz!” (Kropotkin 1924: 207).

Könyvében bemutatja ezen elv folytonos fejlődését az állatvilágban, majd az emberi fejlődés lépcsőfokain át az ókortól napjainkig. Következtetésként megállapítja, hogy már az állatvilágban is a társuló fajok a sikeresebbek, s a kölcsönös segítség, a társas erkölcs kifejlődése biztosítja a faj fennmaradását, terjedését és fejlődését. Az emberiség legősibb törzsi szokásai és erkölcei voltak a csirái minden olyan intézménynek, amelyekből a későbbi haladás fő formái kialakultak. „A kölcsönös segítség működése és fejlődési fokai teremtették meg a társas életnek azt az állapotát, amelyben az ember ki tudja fejleszteni művészetét, tudását és szellemét és hogy azok a korszakok, amikor a kölcsönös segítségre alapított berendezések legjobban fellendültek, egyúttal a művészet, ipar és tudomány legerősebb föllendülésének a korszakai is voltak.” (Kropotkin, 1924: 205) Végkövetkeztetésként megállapítható, hogy Kropotkin a társadalmi tőkét fedezte fel, az általa bemutatott kölcsönös segítség, tulajdonképpen a társadalmi tőke előfutára.

Irodalom

Barash, D. (1977): Szociobiológia és viselkedés, Budapest, Natura Kiadó.

Kropotkin, P. (1924): Kölcsönös segítség mint természettörvény, Budapest, Népszava-Könyvkereskedés kiadása.